

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

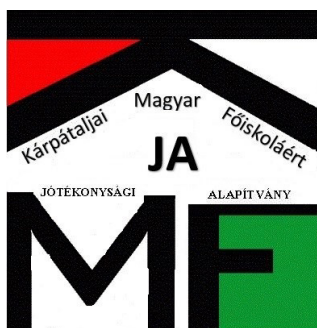
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

dr. Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
 6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	 383
 7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	 399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
 8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	 449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

6. FEJEZET

Az első világháború és vidékünk (1914–1918)

A mai Kárpátalja történelmi vármegyéi (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) a 20. század első felében nemcsak a gazdasági nehézségeket és az azzal járó nélkülözést tapasztalhatták meg, de testközelből élhették át a régi felfogással, ám modern eszközökkel vívott háborút, a Nagy Háborút. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc óta a terület lakossága viszonylagos békében élt, a katonai események messze elkerülték őket, talán a kivételt képezte a régió legrégebben alapított háziezrede, az ungvári cs. és kir.¹ 66. gyalogezred és az ide berukkolt, azaz kötelező katonai szolgálatra bevonult helybeliek, akik szerepet vállaltak a porosz–osztrák–olasz háborúban, pontosabban a győzedelmes custozzai és a vereséggel végződő königgrätzi csatában. Mindezek mellett még kiemelendő a már említett háziezreden túl a máramarosi 85. gyalogezred egy-egy zászlóalja, amelyek Bosznia-Hercegovina 1878-as katonai megszállása óta helyőrségi feladatokat láttak el Gorazde (Goražde) és Rogatica településeken, ahová nagyobb részt a hegyvidéken élő ruthén² lakosságot osztották be. Ekkor még a nagyhatalmi konfliktusokban való részvételt férfias, bátor kalandként élték meg, nem gondolva arra, hogy eljön az az idő, amikor hónapokig tartó, hatalmas szenvedésekkel és veszteségekkel megvívott csaták sorozatában kell majd helytállniuk.

1914-re a háború elérkezettnek látszott, Németország ereje teljében volt, úgy gazdaságilag, mint katonailag, de az elhúzódó, hosszan tartó háborúra még ők sem voltak felkészülve. Ausztria–Magyarország pedig még kevésbé, de úgy vélték, hogy most vagy soha, már csak a casus bellire, a háborús okra vártak, amely 1914. június 28-án a Ferenc Ferdinánd főherceg és Zsófia hercegnő ellen elkövetett merénylettel be is következett. A tragikus esemény és a hadüzenet között feszült várakozás jellemezte a társadalmat. A katonai vezetés és a polgári civil lakosság egy része a háború azonnali megkezdését sürgette, velük szemben Tisza István magyar miniszterelnök a józan ész politikájával a kivárást választotta, de Németország támogatásának biztosításával kénytelen volt meghátrálni a nagyobb akaratra, így Szerbia számára egy elfogadhatatlan ultimátum megküldésével július 28-án megkezdődhetett a győzedelmesnek vélt háború. Az antant és a központi hatal-

¹ Császári és királyi.

² A fejezetben a ruszinok megnevezése a korabeli terminológia szerint használt.

mak között néhány nap leforgása alatt gyors hadüzenetváltására került sor, így a katonai konfliktus gyorsan globális mértéket öltött.

Az adott vármegyékben – ugyanúgy, mint a Magyar Királyság más vármegyéiben – azonnal mozgósítást rendeltek el. „Ő cs. és ap. kir. Felsége a részbeli mozgósítást és a népfelkelés részbeli felhívását és behívását legkegyelmesebben elrendelte. Az erre vonatkozó közelebbi tudnivalók az illető katonai kerületi körletekben nyilvánosan kifüggesztett hirdetményekből vehető ki.”³ A részleges mozgósítási parancs, amely a katonakötelesekre és a tartalékosokra vonatkozott, július 26-án, az általános mozgósítás pedig július 31-én délután öt óra körül érkezett meg Munkácsra,⁴ ahol azonnal megkezdték a behívások részletes ütemtervének az előkészítését.⁵ A cs. és kir. VI. hadtestparancsnokság már 1914. augusztus 6-án köszönetnyilvánítását fejezte ki Bereg és Ung vármegyék főispánjainak: „A mozgósítás kezdete óta örvendetes elégtétellel konstatáltam, hogy a parancsnokságom alatt álló terület közigazgatási hatóságai és összes lakossága az uralkodó és a haza iránti kötelmeinek hazafias lelkesedéssel, buzgalommal és odaadással tesznek eleget. Különösen ki kell emelnem az összes nemzetiségnek egyaránt átható azon törekvését, mellyel a zászlókhoz való bevonulásra szóló legfelsőbb parancsot haladéktalanul és örömteljesen teljesítik.”⁶ Még ugyanaznap Tisza István magyar miniszterelnök értesült arról, hogy Oroszország háborúba lépésének hivatalossá tételétől kezdve Trencsén-Túróc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Abauj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket a működő hadsereg területének minősítették, az attól délre eső területeket pedig hátországnak.⁷

A Hadsereg-főparancsnokság (AOK)⁸ a mozgósítás elrendelését követően az északkeleti vármegyék gyalogezreideiből létrehozta a 39.

³ Az első mozgósítási nap augusztus 4. Az első felvonulási nap augusztus 6. Ung, 1914. augusztus 2.

⁴ A *Munkács* című hetilap 1914. július 26-i rendkívüli száma ezt közzé is tette.

⁵ A történelmi vármegyék területén a katonaköteles férfi lakosság döntő többsége három cs. és kir., valamint egy honvéd gyalogezredbe nyert besorolást (a cs. és kir. munkácsi 65., az ún. „Ludwig-bakák”, a cs. és kir. ungvári 66., a cs. és kir. máramarosi 85. és a munkácsi 11. honvéd), a többiek elenyésző számban a kassai tüzérezredhez, a nyíregyházi huszárokhoz vagy vadászászlóaljokhoz kerültek. A 29. és 32. cs. és kir. tábori vadászászlóaljakat szintén a négy vármegyéből egészítették ki. Az előbbinek állomáshelye Monfalconéban (ma: Olaszország), pótszázada Losoncon (ma: *Lučenec*, Szlovákia), a 32. állomáshelye Trembowla (ma: *Terebovlya*, Ukrajna), pótszázada Eperjesen (ma: *Prešov*, Szlovákia) volt. *Suslik Ádám: A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. Kézirat. Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest 2017. 35.*

⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), F. 10, op. 5, od. zb. 842, ark. 24.

⁷ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL), Fond 44. Tisza-iratok. 6/20 iratanyag. 142.

⁸ Armeeoberkommando.

honvéd gyaloghadosztályt. A hadosztály a 4. osztrák–magyar hadsereg orosz hadszíntéren felvonult erői támadó csoportjának jobbszárnyát alkotta a VI. hadtest kötelékében, amelyet az 1914–1915-ös felvonulási tervek alapján minden esetben az orosz hadszíntéren alkalmaztak volna,⁹ felvonulása Przemysl-Scieniawa között történt meg.¹⁰

A háziezredek elvonulásával a lakosság aggodalommal figyelte az eseményeket, miközben a vasútállomásokra folyamatosan érkeztek az újabb és újabb katonai szerelvények. A katonavárosok, köztük Ungvár és Munkács népessége megkétszereződött, ami súlyos problémát vetett fel, mégpedig az ellátás kérdését, melyet a még működő polgári közigazgatásnak kellett megoldania. A polgári közigazgatás mellett katonai közigazgatás békében is létezett, nemcsak háborúban. A katonai közigazgatás a Monarchia területén békében katonai területekre és hadkiegészítési kerületekre oszlott. A kerületet a területparancsnokság irányította együtt a katonai közigazgatással. A cs. és kir., valamint honvéd kerületek az 1912. évi XXX. törvénycikk értelmében területileg egybeestek, katonai közigazgatásuk pedig párhuzamosan működött Kassa központtal, mely szigorúan a katonai kerület, hadkiegészítő terület ügyeivel foglalkozott. Az anyagbeszerzés és az ellenőrzés katonai jellegű volt, és nem terjedt ki a polgári közigazgatásra. Békében az állami szervekkel legtöbb esetben a hadbiztos tartotta fenn a kapcsolatot. A kassai hadtestparancsnokság hadbiztosa a háború előtt Steiner Vilmos volt.¹¹ A polgári és katonai szervek együttműködésének megkönnyítésére az északkeleti vármegyék területére, szorosabb értelemben a kassai VI. hadtestparancsnokság területére kormánybiztost neveztek ki.¹² A kormánybiztos id. Molnár Viktor, helyettese Szinyei-Merse István lett. Feladata a katonai közigazgatási szervekkel való szorosabb együttműködés, illetve a rendkívüli helyzetek megoldása lett.¹³ A kinevezést jogilag a kivételes törvények határozták meg.¹⁴ A magyar kormány képviselőjeként a kormánybiztos első-

⁹ Balla Tibor – Pollmann Ferenc: Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban. Az osztrák–magyar haderő mozgósítása és felvonulása. In: Magyarország Hadtörténete III. Szerk. Hermann Róbert. Budapest 2015. 280.

¹⁰ Gerbert Károly: A Kassai VI. hadtest harcai 1914. augusztus 25–30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowi találkozó csatában. Budapest 1929. 4.

¹¹ Vághó Ignác: Katonai közigazgatás. Budapest 1900. Kiss János: Módszeres utasítás a katonai közigazgatás és katonai iránytan oktatására a m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamán. Budapest 1895.; Ravasz István: A Magyar Királyi Honvédség szervezete és katonai közigazgatás 1868–1945. In: Hazánk dicsőségére. Szerk. Lugosi József, Markó György. Budapest 2008. 51.

¹² Határszéli Újság, 1914. augusztus 3.

¹³ MNL Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára, IV. B. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1868–1918 között. 102. csomó.

¹⁴ Az 1912. évi LXIII. törvénycikk hatályba lépésére 1914. július 26-án került sor.

sorban gyakorlati problémákat oldott meg. A törvény biztosította számára a rendvédelmi, a csendőrségi szervek, a pénzügyőrség, a határrendőrség és az állami erdészet közegei feletti ellenőrzést is.¹⁵ Az 1916-os Bruszilov-offenzíva idején Molnár Viktor kassai kormánybiztos mellé egy újabbat is kineveztek, Nyegre László főispánt Máramaros vármegye területére.

A hadsereg támogatására a magyar kormány azonnal elrendelte az élelmiszerek és a nyersanyagok szabályozását, a vármegyék egymás közti kereskedelmének tilalmát. Ez súlyos és hibás döntés volt, hiszen a gazdasági jelentések szerint ezekben a vármegyékben az import évek óta megelőzte az exportot a legtöbb élelmiszer esetében. A beruházások megszűntek, a gabona és más mezőgazdasági termékek kivitelét megtiltották, a működő gyárakat és üzemeket a hadsereg lefoglalta, s fokozatosan haditermelésre állították be.¹⁶ Azok jártak jól, akik közvetlen kapcsolatban álltak a piaccal, ezek a személyek leginkább feketézéssel oldották meg a cikkek hiányának pótlását (lásd az 1. táblázatot).¹⁷

1. táblázat *Kimutatás a vármegyék és a városok szükségleteiről*

Vármegyék	Lakosság	Belügyminiszter szerint ellátandók	Földművelésügyi miniszter szerint ellátandók	Belügyminiszter Szükségletek vagonban	Földművelésügyi miniszter Szükségletek vagonban
Bereg	236 000	86 000	21 000	335	42
Máramaros	350 000	315 000	100 000	1 215	300
Ugocsa	92 000	52 000	40 000	150	64
Ung	162 000	20 000	20 000	40	40
Ungvár (város)	17 000	15 000	12 000	60	30

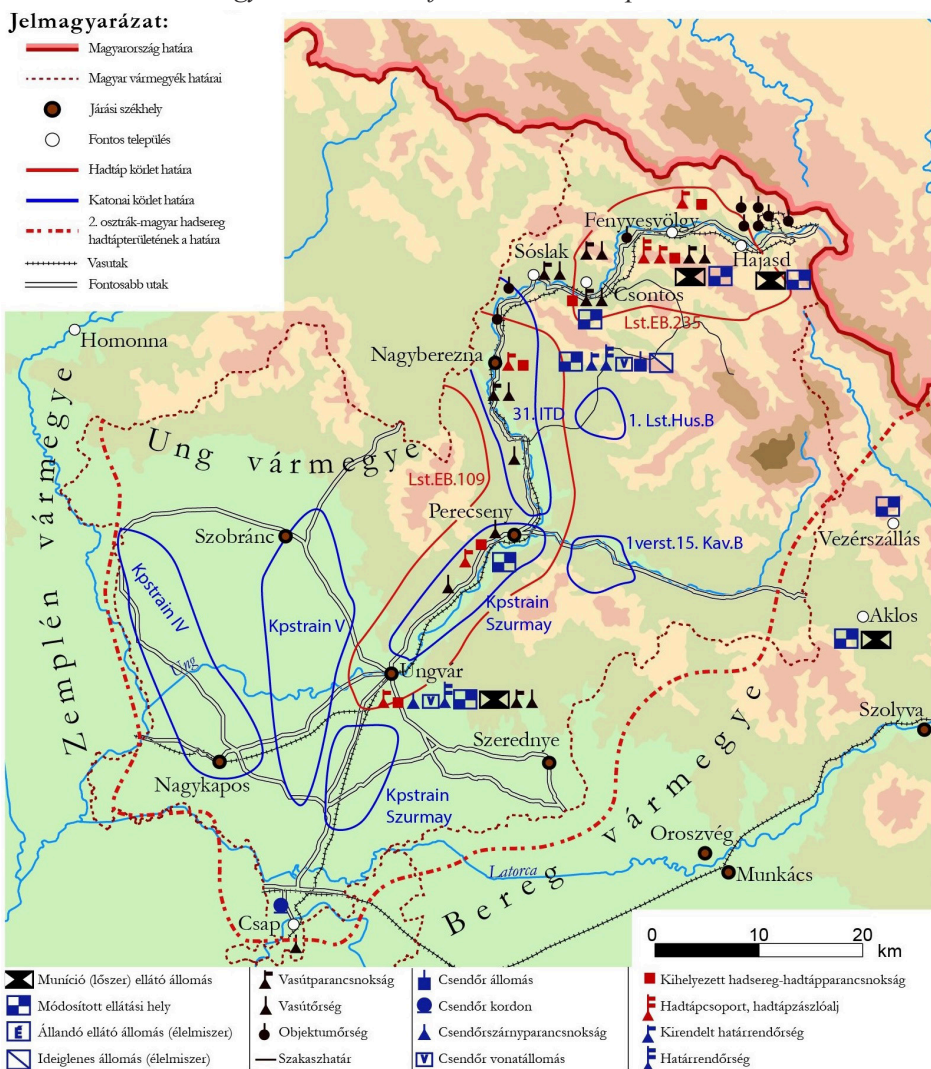
Szerkesztette: Suslik Ádám. Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 26. Miniszterelnökség, 2923/1915. III. res. tétel. A háborúval összefüggő gazdasági jellegű ügyek. 1030. csomó. 2–8.

¹⁵ *Felszeghy Béla*: A kormánybiztosi jogkör. Magyar Közigazgatás XXXIII. (1915) 44. sz. 1–2.

¹⁶ *Gunst Péter*: Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Budapest 1996. 13.; *Teleszky János*: A magyar állam pénzügyei a háború alatt. Budapest 1927.

¹⁷ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest 2010. 107.

1. térkép A 2. osztrák–magyar hadsereg hadtápterülete Bereg és Ung vármegyében az 1915. február 13-i állapotok szerint

Forrás: *Suslik Á.*: A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung i. m. 183.

A háború kezdetétől egészen 1915. január 10-ig a liszt- és kenyérgigazolványok (jegyek) bevezetésére nem került sor, ekkortól viszont a Belügyminisztérium elrendelte annak alkalmazását főleg a városi lakosság érdekeire hivatkozva.¹⁸ Az állami beavatkozás főleg a fokozódó kereslet és

¹⁸ MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, IV./B. 409. Alispáni iratok 1872–1945. Kenyérforgasztás szabályozása. 439/1917. ügyirat. 290. doboz.

a kisebb liszt- és gabonatulajdonosok visszatartó magatartása miatt valósult meg. 1915 végéig a vármegyék járásainak többségében a tej és a hús árának maximalizálását hatályon kívülre helyezték, a többi élelmiszercikk árának megállapítását pedig nem tartották szükségesnek, mivel járásonként egy piac működött. A maximális árak meghatározását így járásonként az alispánhoz felterjesztett javaslat útján lehetett csak kérvényezni. A piacon történő kereskedelmet idővel részben felváltotta a barterezés, hiszen a kereskedők termékeinek nagy részét kénytelenek voltak visszatartani a hadsereg szükségleteinek a kielégítésére, a maradékra pedig oly nagy igény volt, hogy az szinte bármekkora értékben gazdát cserélt. A katonai szervek által történő felvásárlás egyes időszakokban megszűnt, kizárólag rekvirálást folyt, az így szerzett termékek döntő többsége nem került elszállításra, hanem helyben azonnal felhasználásra különítették el. Ennek egyik fő oka, hogy a háború előtt elkészített felvonulási tervben nem számoltak azzal, hogy a katonák frontra történő szállításakor utolsó állomásként Ungvár vagy Munkács fog szerepelni, így nemcsak a polgári lakosság és az átvonuló csapatok élelmezését kellett megoldani, de közel egy évig a helyben állomásozó magasabb egységeket is, pontosabban a 2. és 3. osztrák–magyar hadsereg alakulatait, akik a Kárpátok küzdőterein fogták fel az orosz gőzhengert. Azért ezzel számolni lehetett, hiszen a tényleges harcok megkezdésével (1914. augusztus 23.) nyilvánvalóvá vált, hogy Galícia egy része, legalábbis egy rövid időre, orosz kézre kerül, hiszen a tervek értelmében az osztrák–magyar csapatoknak támadólagosan kellett fellépniük Krakkó és Przemysl övvarainak irányából, ami akaratlanul is a területek átengedésével járt.¹⁹ Az északkeleti vármegyék többségét így 1914–1916 között hadművelési területeknek minősítették. Ezeken a részeken a lakosság jogait súlyosan korlátozták.²⁰ A személyi szabadságjogok megsértése mellett idejekorán bevezetésre került a statárium, amely ugyanúgy vonatkozott a helyi, mint a menekült lakosságra.²¹ A menekültek számát megpróbálták pontosan meghatározni, de a Belügyminisztérium 1916. szeptember 23-án kelt távirata szerint ez lehetetlen vállalkozás volt, mivel az ide-oda utaztatásuk azt abszurdá tette.²² Ezzel szemben az orosz

¹⁹ Balla T. – Pollmann F.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia* i. m. 280.

²⁰ Galántai József: *A háborús állam. A kivételes hatalom kodifikálása és alkalmazása 1914–1916-ban.* In: *A magyarországi polgári államrendszerek.* Szerk. Pölöskei Ferenc – Ránki György. Budapest 1981. 195–223.

²¹ Széchy István: *A Statárium. A rögtönbíráskodásra vonatkozó jogszabályok.* Budapest 1932. 13.

²² Fényes László szerint az országba 300 000 galíciái és bukovinai menekült érkezett. Az Ellenőr újság 1914 októberéig 6–8000 zsidó menekültet tartott számon, majd a háború végéig összesen 20 000 főt. *Edelstein Bertalan: Az 5677 év.* In: *Évkönyv.* Szerk. Bánóczi József. Budapest 1918. 307. vö. *Bihari Péter: Lövészárók a hátszágban.* Budapest 2008. 152.

források a cári Oroszország belső régióiban 1915-ben már 700 000 menekültet tartottak számon.²³ Peter Gatrell adatai alapján csak 1915. január végéig Galíciát és Orosz-Lengyelország egyéb területeit 600 000 zsidó hagyta el.²⁴ A menekültek lakhelyváltoztatása sokszor nem az állami szervek által történt meg, hanem önkényesen. A rendőri vagy csendőri szervek így a hozzátartozók felkutatását, megfigyelését vagy ellátását nagy nehézségek árán tudták csak megvalósítani. A menekültek beérkezése és kezelése, továbbítása legalábbis kezdetben szervezett keretek között történt, de az orosz előrenyomulás következményeként a polgári lakosság pánikszerűen menekült, így a kezdeti vasúti szállítás mellett megjelentek a gyalogszerrel vagy szekérrel érkező menekültek is. A vagyontalanok utazása a határrendőrség által kiadott igazolvány segítségével ingyenessé vált. Az ellenséges betörés esetén, ha családi menekülés történt, a felmerülő napidíjakról és útiköltségekről a határszéli rendőrkapitányság gondoskodott. A legfőbb cél az volt, hogy Ungvár városát, ahová a legtöbb osztrák–magyar katona érkezett, a menekültek elkerüljék.²⁵ A találkozóharcok ugyan nem jártak vereséggel, de nagy veszteséggel igen. Az oroszok a vártnál gyorsabban vonultak fel, így osztrák–magyar részről a visszavonulás elkerülhetetlen volt, amelyre a pontot a 2. lemergi csata tette fel (1914. szeptember 11.). Szabó László adatai szerint a Kárpátok védelmének megszervezését szeptember 5-én az op. 1540. számú intézkedéssel rendelték el. A védelemmel Peter Hofmann²⁶ gyalogsági tábornokot bízták meg. A tábornok 6 közös menetzászlóaljzat és 15 magyar népfölkelő hadtápszászlóaljzat kapott a kívánt feladatok eléréseért. A korábban érkezett katonai alakulatokat, köztük a 2. hadsereg 12. menetdandárát Kőrösmezőről azonnal Bukovina irányába irányították, hogy mentse, ami még menthető.²⁷

²³ И., Белова: Вынужденные мигранты беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России. 1914–1925 гг. Москва 2014. 104.

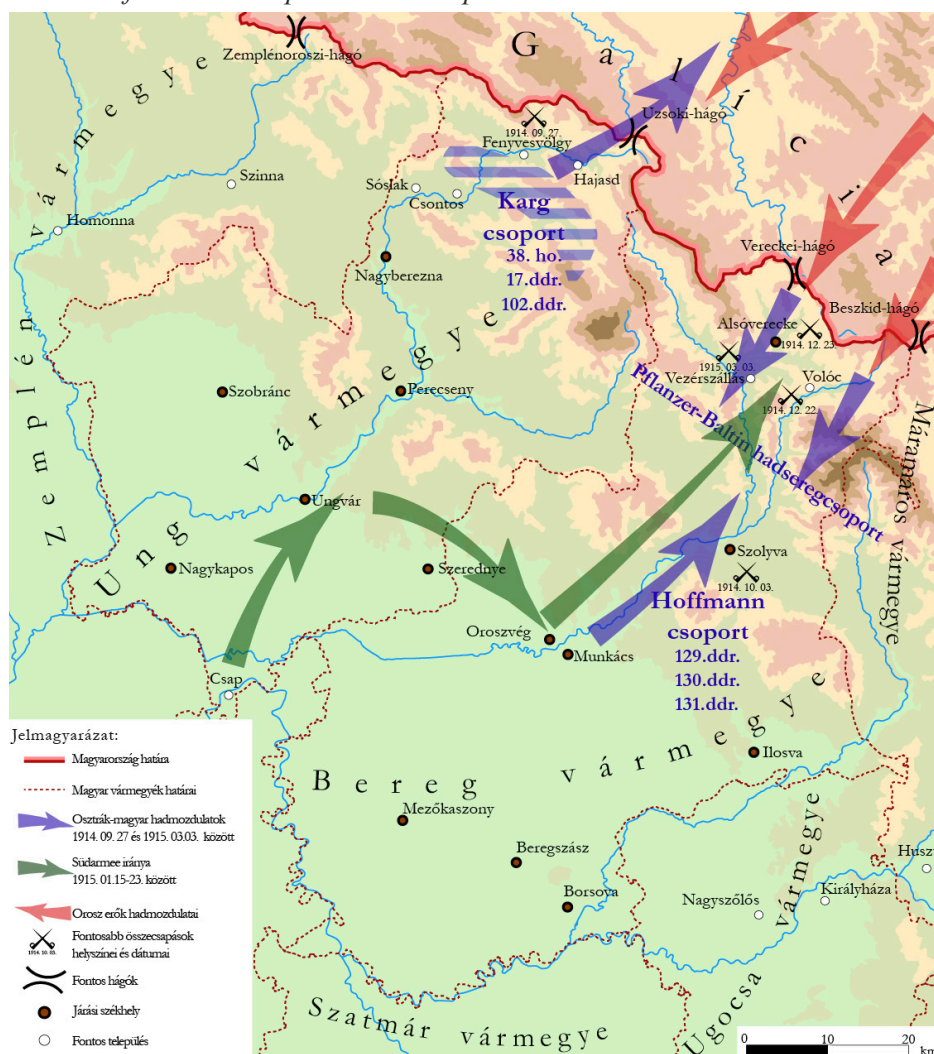
²⁴ Peter Gatrell: A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I. Bloomington 2005. 17–18.

²⁵ Suslik Ádám: Galíciai és bukovinai menekültek az északkeleti vármegyék hadművelési területein 1914–1915 között. In: Mozgás és átalakulás. A migráció és társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései: A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2016. évi, gödöllői konferenciájának kötete. Szerk. Halmos Károly – Kovács Janka – Lászlófi Viola. Budapest 2018. 82–93.

²⁶ Szabó László Max Hoffmannnak jelöli, Balla Tibor Hofmann, Peter, Freiherr von-nak nevezi (1865–1923), gyalogsági tábornok (1914. augusztus 1.), katonai védőszakasz parancsnok Munkácsen. November 3-tól a megerősített cs. és kir. 55. gyaloghadosztály megbízott parancsnoka az orosz fronton. December 5-től a Hofmann-hadtest megbízott parancsnoka 1917. február 9-ig. Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest 2010. 158.

²⁷ Hadtörténelmi Levéltár (HL), II. 110. K. u. k. 2. Armeekommando. 1915. augusztus. 40/a. doboz. 2.

2. térkép Bereg és Ung vármegye területén lezajló hadmozdulatok és főbb összecsapások 1914 szeptembere – 1915 márciusa között

Forrás: *Suslik Á.*: A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung i. m. 181.

A rendelkezésre bocsátott hadtápszázaljak három századból álltak, és őrzési, valamint védelmi funkciót töltek be.²⁸ A hágók védelmé-

²⁸ *Szabó László*: A nagy temető. (Przemysl ostroma 1914–1915). Budapest 1982. 89. vö. A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. Budapest 1937. 36.

re (Uzsok, Verecke, Beszkid²⁹) 2–2 zászlóaljat vezényeltek ki, a tartalékot Munkácson helyezték el.³⁰ Szeptember 15-én újabb erősítésként két Landsturm (osztrák népfelkelő) dandár érkezett. A szeptember 24-én kezdődött harcok a Kárpátok egész vonalát érintették az Uzsoki-szorostól egészen a Tatár-hágóig. A többi szorost keletre Pflanzler-Baltin vezérezredes³¹ csoportja szállta meg. Balszárnyon a Hoffmann-csoport,³² a Tornyai-hágónál a 12. népfelkelő gyalogdandár, Kőrösmezőnél a Lengyel Légió,³³ tőle jobbra az 52. és 56. közös gyaloghadosztály és a Fischer Ede csendőr alezredes vezette alakulat vette fel a küzdelmet.³⁴

A hágók védelmére a munkácsi állomásparancsnokság is csapatokat különített el, Máramarosszigeten 1, Radnán 3 és Husztnál a főtartalék 3 zászlóaljat. Az egyik fő cél a Toronyai-, Tatár-, Borgó- és a Kirlibaba-hágók védelme lett. Ennek ellenére az oroszok Fenyvesvölgyig jutottak, és előrenyomulásukat csak szeptember 29-én sikerült megállítani.³⁵ „Az ágyúzás és kevés kozák megfutamította, állítólag harmada odaveszett, egy üteg az uzsoki állomásra késve érkezett s alig állott fel, az ellenség hatalmába került. Az egyik ágyúnak sikerült Nagybereznára menekülnie. Fenyvesvölgytől lefelé ellenállás bontakozott ki. A nép az egész vonalon menekül, a járásbíróság is. Katonák, csendőrség a harctéren. A járásorvos osztályozni sem képes. Sok a kolerás, a gyógyszeres szekrényeket elvitték.”³⁶

Tersztyánszky Károly³⁷ lovassági tábornok 1914. szeptember 30-án utasítást kapott az Uzsoki-hágó felszabadítására,³⁸ melyet alárendeltje, József Ágost főherceg és a 32. gyaloghadosztály október 5-re sikeresen el is végzett.³⁹

²⁹ A beszkid-i harcokról lásd A mi hőseink. Harcok az oroszok ellen. Szerk. VeltzÉ Alajos. Budapest 1918. 45.

³⁰ A tartalék 3 zászlóaljból állt.

³¹ Pflanzler-Baltin, Karl Alois Johann Wilhelm, Freiherr von (1855–1925) vezérezredes 1914. szeptember 30-tól a Pflanzler-Baltin hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1915. május 8-tól a cs. és kir. 7. hadsereg parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.*: A Nagy Háború 2010. i. m. 245–246.

³² HL, VII. Tanulmánygyűjtemény. 106. Gulielleaume: Jegyzetek az Flmlt. Hoffmann hadtest rövidre fogott történetéhez 1914–1915. 11. doboz.

³³ *Andrzej Garlicki*: Geneza Legionów Polskich. In: *U Żródeł Niepodległości 1914–1918*. Red. nauk. Piotr Stewcki. Warszawa 1988. 32–46.; *Mieczysław Wrzosek*: Zarys organizacyjny Legionów Polskich. In: *U Żródeł Niepodległości 1914–1918*. Red. nauk. Piotr Stewcki. Warszawa 1988. 46–74.

³⁴ *Szabó L.*: A nagy temető i. m. 90–95.

³⁵ *Rudolf Kiszling*: Österreich-Ungarns Anteil am Ersten Weltkrieg. Graz 1958. 23.

³⁶ KTÁL, F. 4, op. 1, od. zb. 694, ark. 2. A nagybereznai és perecsenyi járás főszołgabíróinak jelentése az orosz betörés állásáról (1914. szeptember 25. – november 19.). 2.

³⁷ Tersztyánszky Károly (1854–1921) 1914. augusztus 12-től a cs. és kir. IV. hadtest parancsnoka a szerb, majd az orosz fronton. 1915. május 27-től a Tersztyánszky-hadseregcsoport parancsnoka az orosz fronton. 1913. május 1-től lovassági tábornok. *Balla T.*: A Nagy Háború 2010 i. m. 305–306.

³⁸ *Kiszling, R.*: Österreich-Ungarns Anteil i. m. 18–23.

³⁹ *Pollmann Ferenc*: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Budapest 2003. 80.

A Vereckei- és Beszkidi-hágókat mindeközben az oroszok egyszerre támadták, a kirendelt tartalékok a védősereggel együtt két napon át tartották magukat, majd szeptember 30-án visszavonultak Szolyvára. A Toronyai-hágót sem sikerült megvédeni, így a visszavonulás az összes hágón általánossá vált. A védők egészen Ökörmező vonalába hátráltak, ahol már Wilhelm Attems-Petzenstein altábornagy⁴⁰ lett a parancsnok.

Máramarossziget térségének és a Tatar-hágónak a védelmét Bothmer Árpád⁴¹ vezérőrnagy látta el, de a túlerő miatt előbb Rahóra, majd Nagybocskóra vonult vissza, végül Técsónél építette ki állását október 3-án.⁴² Közben megérkezett a várva várt erősítés, így az ellentámadás megindult, október 7-ig a Kárpátokon újra magyar zászló lengett.

A Kárpátok védelmét ezt követően Pflanzner-Baltin vette át. November közepétől az oroszok már tervszerűen igyekeztek áttörni a védők vonalát, a helyzet ismét kilátástalanná vált, hiszen a cári csapatok többszörös emberi és anyagi erőfölényt alakítottak ki, köszönhető ez annak is, hogy a Monarchia azon próbálkozása, hogy Lemberget visszafoglalják, kudarcba fulladt. Ez az akció leginkább Przemysl első ostromának a sikeres kivédéséből indult ki, de hamar elakadt. Svetozar Borojević⁴³ hadtestparancsnok 3. hadserege az Uzsook és Zboró közötti vonalra vissza is vonult, de az újabb és újabb orosz próbálkozások felőrölték őket, így az új védelmi állás vonala Havasköz–Malomrét–Patakújfalu lett.⁴⁴ Ekkor vezényelték a frontra Szurmay Sándor és Kornhaber Adolf⁴⁵ altábornagyok csapatait, azaz a céllal, hogy délről és keletről az ellenséget meghátrálásra kényszerítsék. Az akció sikerrel járt, de a Bártfa visszafoglalására szánt idő súlyos katonai hibákhoz vezetett, ugyanis Borojević időközben elrendelte a Kassa

⁴⁰ Attems-Petzenstein, Wilhelm Graf (1848–1916) 1909. október 1-jén nyugállományba helyezték, 1912. június 10-től címzetes altábornagy, 1914. szeptember 5. a háború idejére aktiválták, 1914. december 21. altábornagy, 1915. március 1. visszahelyezték a korábbi nyugállományba, Badenbe, 1916. május 17-én hunyt el. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok.* Budapest 2019. 50–51.

⁴¹ Bothmer Árpád, schwegerhofi, báró (1858–1938) 1914. szeptember 2-től a m. kir. 6. népfelkelő hadtápdandár, 1914. október 1-től a m. kir. 128. népfelkelő gyalogdandár, 1914. október 15-től 1914. december 27-ig a m. kir. 132. népfelkelő gyalogdandár parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.: A Nagy Háború* 2019. i. m. 84–85.

⁴² *Deseő Lajos: Az 1914–1917. évi osztrák–magyar–orosz háború.* Debrecen 1925. 49.

⁴³ Svetozar Borojević (1856–1920) a kassai VI. hadtest parancsnoka és vezénylő tábornoka 1912. október 1-től 1914. július 28-ig, majd a VI. hadtest parancsnoka az orosz fronton. A vizsgált időszakban gyalogsági tábornoki rangban szolgált. 1914. szeptember 5-től a 3. osztrák–magyar hadsereg parancsnoka az orosz fronton. *Balla T.: A Nagy Háború* 2010. i. m. 87.

⁴⁴ HL, II. 144. K. u. K. Gruppen-, bzw. Korpskommando Hofmann. 208. és 209. doboz.; *Rudolf Kiszling: Die Hohe Führung der Heere Habsburg im ersten Weltkrieg.* Wien 1977. 45–49.

⁴⁵ Kornhaber Adolf (1856–1937) a háború kitörését követően reaktiválták, és a pozsonyi IV. honvédkerülethez osztották be. 1914. november 22-től a Kornhaber csoport parancsnoka az orosz fronton, majd 1915. január 16. – október 20-a között a m. kir. 51. gyaloghadosztály parancsnoka. *Balla T.: A Nagy Háború* 2010 i. m. 189.

környékére való visszavonulás előkészítését, de szerencsére az oroszok Krakkó irányába törtek előre, így a közvetlen veszély elmúlt.⁴⁶

Ebben az időszakban a mai Kárpátalja területe különleges státusszal bírt, hiszen ott, ahol a harcok folytak, egyszerre polgári és katonai igazgatás nem működhetett, így ezek a vármegyék megkapták a hadműveleti terület minősítést. A régió szinte két részre szakadt, egy szigorúan ellenőrzöttre s egy jogait elvesztett területre, ahol a működő hadsereg tevékenykedett, itt bármilyen indokból, akár egyszerű feljelentés által is rögtönítélő bíróság elé kerülhetett az egyén, a rekvirálásokért biztosítékot nem kapott, s bármilyen nehéz és hosszú munkára is kirendelhették.⁴⁷ A civilek nem mehettek azokra a területekre, ahol erődítési munkálatok folytak, egyes vonalak átlépésére a polgári hatóságok mellett katonai engedélyre is szükség volt. Tegyük hozzá, hogy egyedül csak a kivételesen megbízható személyek maradhattak a hadműveleti területen. A rendelet kihirdetése a kassai hadtáparancsnokság útján történt meg.⁴⁸

1914 telén az a döntés született, hogy az oroszokat valahogyan, de el kell távolítani a kárpáti hágókról. Az osztrák–magyar hadvezetőség úgy vélte, hogy elérkezett az idő a visszavágásra. Közben a délről támadni akaró erők egy új sereget is felállítottak, a Linsingen vezérőrnagy által irányított német Déli-hadsereget, a Súdarmee-t. A Súdarmee-t az osztrák–magyar 19. és 55. hadosztály, a 135. dandár, a német 1. és 3. gárda gyaloghadosztály, valamint a 48. tartalék hadosztály alkotta, balra a Szurmay-hadtest, tőle jobbra pedig a Pflanzler-Baltin-hadseregcsoport védekezett.⁴⁹ Így az új seregetest a 3. osztrák–magyar hadsereg és Pflanzler-Baltin hadseregcsoportja közé ékelődött be. A januári offenzíva közeli célja, hogy a Súdarmee az oroszokat Bukovinából és a Duklai-hágóról kiszorítsa.⁵⁰ A hónap végére a támadó csoportnak sikerült elérnie kisebb sikereket, de a távlati célt, Przemysl felmentését nem, sőt áprilisban a húsvéti csata nyomása alatt a helyzet tovább romlott, míg a gorlicei offenzíva el nem kezdődött.

10 hónap leforgása alatt a Monarchia hadserege hatalmas veszteségeket szenvedett el halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban egyaránt. A hivatásos tiszt állomány 2/3-a szinte teljes mértékben odaveszett,

⁴⁶ *Felszeghy Ferenc*: A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Budapest 1938. 168–169.

⁴⁷ *Benke József*: A magyar hadügyi közigazgatás alapelemei. Budapest 1925. 19.

⁴⁸ MNL OL, K 148. Belügyminisztérium iratok. Elnöki iratok. Legmagasabb Etappenkommando Kassa: A hadműveleti területen tartózkodó idegenekkel szemben követendő eljárás tárgyában. 9011/1914. 485. doboz. 37. tétel. 8488. alapszám. 170–171., 272.

⁴⁹ Wolfdieter Bihl szerint a Súdarmee-hoz a 3 német gyaloghadosztály és a két közös gyaloghadosztály mellett egy német és egy osztrák lovashadosztály is tartozott. *Wolfdieter Bihl*: Der Erste Weltkrieg: 1914–1918. Wien–Köln–Weimar 2010. 110.

⁵⁰ *Aage Madelung*: A Kárpátokon innen és túl. Budapest 1917. 10–11., 15.

helyüket frissen végzett tisztek vagy tartalékosok vették át. A katonák döntő többsége, mint szinte minden háborúban, természetesen nem a harcok során hunyt el, hanem az azokban szerzett sebesülésekben. A veszteségek többségét a koponyasérültek tették ki. A legnagyobb halálozási mutatóval a haslövést elszenvedett katonák rendelkeztek, akiknek 94–96%-a belehalt a sérülésbe. A sérült katonák ellátását a frontvonal mögött létesített katonai vagy polgári kórházakban biztosították.⁵¹ Ilyen és ehhez hasonló intézmények legtöbbször a nagyobb településeken kerültek felállításra. Magyarországon területén elsőként Bereg és Ung vármegyékben létesültek. Ennek fényében katonai kórházokról és az azok mellett létesített katonai temetőkről főleg Beregszász, Munkács, Ungvár és Csap viszonylatában beszélhetünk, kisebb méretűeket, főleg mozgó táborig kórházakat a harcok színhelyén, az északi járásokban állítottak fel. A katonai egészségügyi intézeteket a katonai állomásparancsnok irányította, egyéb kórháznál a katonai szolgálat alá volt rendelve a miniszteri biztosnak, őt katonai osztagparancsnoknak nevezték.⁵² Munkácson 26, Ungváron 28 barakkot létesítettek a katonai kórházak.⁵³ A nyilvántartási lapok alapján Ungváron összesen 801 egyes és 205 tömegsírt jegyeztek fel, amelyekben megközelítőleg 2134 osztrák–magyar és orosz katona feküdt az I. és II. tartalékkórház temetőjében, de 1916. június 1-től további 1 389 egyes és 79 tömegsírt tartottak számon. A statisztikákat az ungvári cs. és kir. 66. gyalogezred laktanyájában kialakított lelkészi hivatal vezette törzskönyv alapján. Nemcsak Ungváron, de a környék számos városában alakítottak ki katonai temetőket, a legtöbb ugyan Munkácson volt, szám szerint 6, de találunk ilyen jellegű sírkerteket Beregszászban és Csapán is. Munkácson volt külön barakktemető,⁵⁴ a városi temetőnek erre a célra elkülönített része, járvány- és koleratemető, izraelita és külön izraelita–muzulmán temető.⁵⁵ A munkácsi barakktemetőben (Neuer Baracken Friedhof) 1 150 osztrák–magyar, 300 orosz, 321 német, 9 olasz, 9 török, 4 román és 3 szerb⁵⁶ katona vagy hadifogoly lelt végső nyugalomra.⁵⁷ Beregszászban nem állítottak fel külön katonai teme-

⁵¹ *Kemény Gyula*: Orvos szerepe a lövészárkok csapatainál. Magyar Katonai Közlöny XV. (1927) 6. f. 461–549.

⁵² *Mailáth József*: A harcéri betegmegfigyelő állomásokról. Sátoraljaujhely 1915. 6–7.

⁵³ Orvosi Hetilap, 1915. augusztus 8. 431–435.

⁵⁴ A barakktemető a barakk kórház mellett létesült. Az utóbbi felállítására még 1914 októberében sor került. Bereg, 1914. október 25. 2.

⁵⁵ Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv (ÖStA/KA), Kriegsgräber. Ungarn. Karton 281–282., 291–293., 300–302.

⁵⁶ A szerb hadifoglyok többsége az 1013. hadifogoly munkás csoportban dolgozott.

⁵⁷ ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. Bereg Komite. Karton 281.

tőt vagy temetőket, hanem a helyi vallási felekezetek sírkertjeiben hantolták el az elesett hősokeket.⁵⁸ A megyei levéltári források alapján az utolsó jelentést a kórház és a Vöröskereszt készítette el még 1917. január 5-én, amely alapján „csak” 36 személyt temettek el bizonyíthatóan a város köztemetőiben.⁵⁹ Ennek ellenére a bécsi Kriegsarchivban rendelkezésre álló halotti anyakönyvek 70 főt regisztráltak, ebből 3 fő az izraelita, 17 fő a görögkatolikus,⁶⁰ 21 fő a református⁶¹ és 29 fő a katolikus temetőbe került.⁶²

A hazai és külföldi katonák mellett, akik a mai napig Kárpátalja területén nyugszanak, szót kell ejtenünk azokról a hősookról is, akiket anyaföldjükről soroztak be. A három cs. és kir. és egy honvéd gyalogezredbe bevonult, de a fronton vagy a hátszágban életüket vesztett katonák illetősége (a volt vármegyék a mai Kárpátaljára eső részei) szerint – a fennmaradt katonai halotti anyakönyvek⁶³ alapján – megközelítőleg 1 528 személyről beszélhetünk, bár ezek a számok csak növekedni fognak (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat *Az adott vármegyék, valamint Galícia és Bukovina katonai embervesztése Wilhelm Winkler és Bodart Gaston számításai alapján*

	Lakosság az 1910-es népszámlálási adatok alapján	Összvesztés (halottak száma)
Galícia	8 117 444	134 948
Bukovina	770 327	14 977
Ung vármegye	159 267	1 739
Bereg vármegye	235 193	2 880
Ugocsa vármegye	91 532	1 141
Máramaros vármegye	355 719	4 630
Összesen	9 729 482	160 315

Szerkesztette: Suslik Ádám. Forrás: HL, Tgy. 423. Az Osztrák–Magyar Monarchia embervesztése az 1914–1918. évi világháborúban. *Wilhelm Winkler: Die Totenverluste der öst.-ung. Monarchie nach Nationalitäten.* Wien 1919.

⁵⁸ Ezek egy része a beregszászi 7. számú helyőrségi kórházból került ki.

⁵⁹ A Vöröskereszt kórházát a vármegyeháza földszintjén rendezték be összesen 62 ágygal. Bereg, 1914. szeptember 20. 3.

⁶⁰ ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/10. Karton: 291.

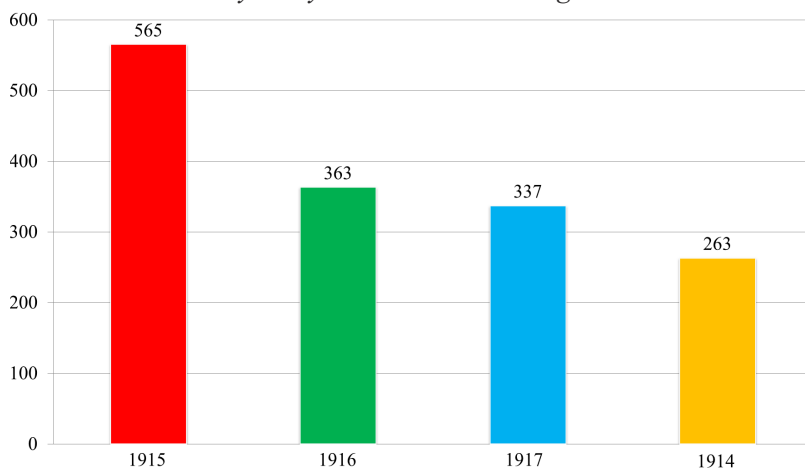
⁶¹ ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/9. Karton: 291.

⁶² ÖStA/KA, Kriegsgräber. Ungarn. II/8. Karton: 291.

⁶³ A Hadtörténeti Levéltárban a III. Fond VI. 36., azon belül pedig a 257., 280. K. u. K. Infanterieregiment Nr. 66., 85. Ungvár és Máramarossziget, valamint a VI. 36. 287., 328 cs. és kir. gy. e. (köztük 65.) töredék anyakönyvei.

A máramarosi cs. és kir. 85. gyalogezred katonai veszteségei illetőség szerint 109 települést érintettek, a munkácsi cs. és kir. 65. gyalogezredé – amelyek eléggé töredékesek – csupán 6 települést, az ungvári cs. és kir. 66. gyalogezredé 175 községet, a legnagyobb számban pedig – összesen 233 helységet – a munkácsi 11. honvéd gyalogezred veszteségei tették ki. A háborús elhalálózások évenkénti lebontásban eddig az alábbiak szerint oszlanak meg: az 1914-es évhez 263 személy, az 1915-ös évhez 565, az 1916-os évhez 363, az 1917-es évhez pedig 337 személy köthető. A veszteségeket az első évben nagyrészt a találkozói összecsapások eredményezték, míg a következő évben a gorlicei áttörés és az olasz hadszíntér csatái okozták a súlyos veszteségeket a halottak, a sebesültek és a hadifoglyok tekintetében. A háború második felében a Bruszilov-offenzíva, a doberdói és isonzói csaták, valamint Románia hadba lépése határozta meg a veszteségek alakulását, 1917-ben pedig a Piave menti harcok (lásd az 1. ábrát).

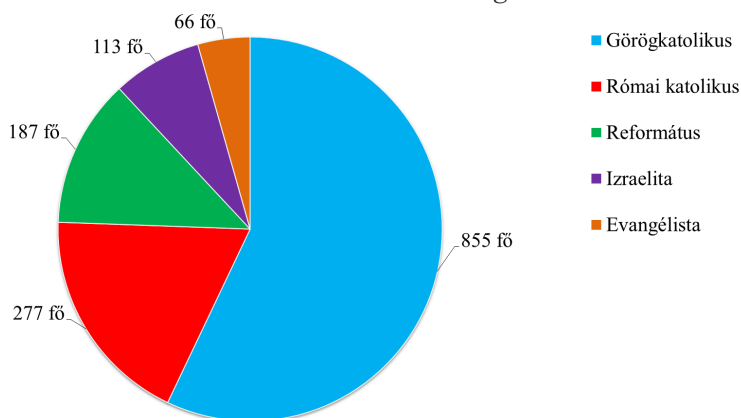
1. ábra *A halotti anyakönyvek szerinti veszteségek 1914–1917 között*

Szerkesztette: Suslik Ádám.

A halottak vallási jellegű megoszlását vizsgálva kiderül, hogy ők döntően a görögkatolikus felekezethez tartozó személyek voltak, akiknek túlnyomó többsége, pontosan 98%-a rutén nemzetiségű volt. A magyar nemzetiségű lakosok körében az északkeleti vármegyékben szintén bevett vallásnak számított a görögkatolikus. A 11. honvéd gyalogezred veszteségeinél az izraelita vallású személyeket gyakran zsidónak vagy „mózes” vallásúnak jegyezték be (lásd a 2. ábrát).

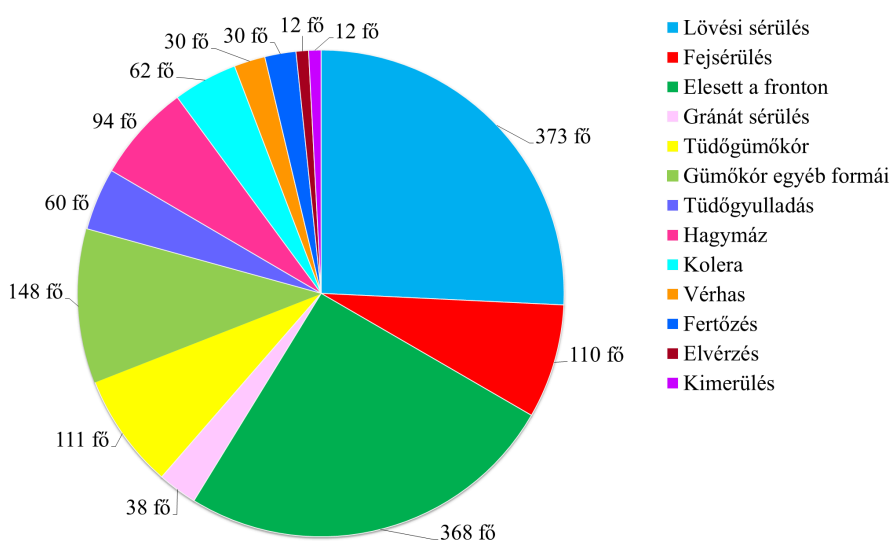
2. ábra A halottak vallási megoszlása

Szerkesztette: Suslik Ádám.

A fronton halt hősi halál mellett a népbetegségnek számító tüdőgümőkór és egyéb betegségek, köztük a cukorbetegség, a szívelégtelenség, sőt a rák is a halál okai között szerepelnek. A technikai hiányosságok (rohamsisak kezdeti hiánya) rengeteg fejsérülés következtében beállt halálestet eredményeztek. A katonák 1/3-áról nem tudjuk, miben halt meg, így nevük mellé az elesett szó került, többeknél pedig a halotti anyakönyvek bejegyzésénél az ellenség kezén maradt beírást találjuk (lásd a 3. ábrát).

3. ábra Az elhalálozások oka

Szerkesztette: Suslik Ádám.

Az elesettek kormegosztlásánál figyelhető meg a legnagyobb eltérés. A 20 és 30 év közötti katonák között a legmagasabb veszteségi arány a 21. életévet betöltött katonáknál figyelhető meg, számszerűleg 224 fő. A legkevesebb veszteség a 30. életévet betöltött katonák között volt tapasztalható, pontosan 109 fő. A 30 és 40 éves kor közé eső katonáknál a 31 és 32 éves korosztálynál a legmagasabb a halálozási arány, 81 és 50 fő. A legidősebb hősi halott betöltötte az 56. életévet, míg a legfiatalabb nem érte el 17-et sem, bár ez egyedüli eset volt. Megjegyzendő, hogy a halotti anyakönyvek vezetésénél számos pontatlanság mutatható ki, gyakoriak voltak a névisméltődések, ami nehezé teszi a teljesen pontos kimutatások elkészítését.

Az elhunyt katonákat a fronton a tábori lelkész, a háország egészségügyi intézményeiben pedig a helyi lelkész temette el. Kárpátalja akkori nemzetiségi összetételét figyelembe véve ök döntő többségükben görögkatolikusok voltak. A háború alatt a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke Papp Antal volt. Sajnos a korábbi skizmatikus perek és az orosz propaganda miatt az egyházat és azok papjait több atrocitás is érte. Ennek ellenére a helyi lelkészek a püspök támogatása mellett igyekeztek szerepet vállalni a gondozásban. Épületeik nagy részét, főleg Ungváron katonai kórházzá alakították, papnövendékeik pedig betegápolói vagy tábori lelkészi szolgálatot vállaltak. Közülük a leghíresebb lelkész, a fényes katonai karriert is befutott Szkiba Teofán, aki a 39. honvéd gyaloghadosztálynak volt a tábori szolgája, pedig ezt a tisztséget általában római katolikusok töltötték be. Az istentiszteleteken és a saját sajtóorgánumon keresztül is buzdították a lakosságot, de fő munkafeladatuk továbbra is a hadsegélyezés, a hadiárva és -özvegyek gondozása maradt. A hadszíntérre vált területekről a civil lakosság mellett az egyházi személyek is kénytelenek voltak menekülni. Ezért legtöbb esetben a hadsereg az egyházi lakásokat saját célra lefoglalta, így a visszatérni szándékozó papok, lelkészek számára szükségképpen a szolgabíró biztosított szállást, élelmezésüket pedig a hadsereg látta el. Az elmenekült lelkészek, legalábbis egy ideig Szabolcs és Szatmár vármegyék területén nyertek elhelyezést, de közben az egyre növekvő infláció arra kényszerítette öket, hogy családtagjaikkal együtt mégiscsak hazatérjenek. A helyzet valamelyest csak 1915 áprilisától változott meg, akkor ugyanis az osztrák–magyar katonai alakulatok erőfeszítései beértek. Az egyház hadikölcsönt vett fel papjai megsegítésére. Ennek dacára életkörülményeik 1916-ig a stóla és párbér beszédésének betiltása miatt alig változtak.

Kárpátalja és vármegyéinek helyzete leginkább 1916 késő öszét követően változott meg, amikor már Oroszország és Románia kevésbé jelentett veszélyt katonailag a térségre. A lakosság fellélegezhetett ugyan, de egy újabb problémával kellett szembenéznie, mégpedig a közszükségleti cikkek meg nem szűnő, csak súlyosbodó hiányával. A háború végeztével a megpróbáltatások sora nem ért véget, következett az ukrán, a román és a csehszlovák megszállás.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezendések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilakosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.